

TOKAT SEMPOZYUMU
01-03 KASIM 2012 TOKAT
BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ
Öğrt. Gör. Murat HANİLÇE

TOKAT-2012

Tokat'taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler

Erkan ATAK¹

Özet

Tokat tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'nun önemli yerleşim merkezleri arasında yer alır. Tokat il merkezinde ve ilçelerinde Türk devrine ait birçok yapı günümüze ulaşabilmiştir. Danişmendli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinden cami, medrese, han, hamam, türbe ve çeşme gibi birçok dini ve sivil mimari eserlerin yer aldığı Tokat'taki Osmanlı Dönemi çeşmeleri bu çalışmada ele alınacaktır. Tokat İl merkezinde Osmanlı dönemine ait birçok çeşmenin varlığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak bu çeşmelerin belirli bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Hazırlanacak olan bildiride Tokat il merkezinde yer alan günümüze ulaşabilmiş Osmanlı dönemi çeşmelerinden örnekler Türk Sanatı açısından incelenecektir. Çeşmelerin cephe çizimleri ve planları ile birlikte günümüzdeki mevcut durumları ortaya konulacaktır. Söz konusu yapılar mimari ve süsleme özellikleri açısından ele alınarak Osmanlı çeşme mimarisini içerisindeki konumları vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Çeşme, Süsleme, Mimari

Tokat, 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'yle beraber Türk hakimiyeti altına girmiş Anadolu şehirleri arasında yer almaktadır. 1074 yılında Melik Danişmend Ahmet Gazi'nin Danişmendli topraklarına kattığı şehir² bir müddet bu beyliğin hakimiyeti altında kaldıktan sonra II. Kılıç Arslan (1156-1192) döneminde Anadolu Selçuklu bünyesine dahil edilmiştir.³ XIII. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Moğol istilası sırasında oldukça hasar gören Tokat, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla İlhanlılar'ın kontrolü altına girmiştir.⁴ XIV. yüzyılın ilk yarısında İlhanlılar'ın sınırları içinde bulunan Tokat yüzyılın ikinci yarısında bir müddet Eretna Beyliği⁵ bünyesinde yer aldıktan sonra Yıldırım Beyazıt devrinde Amasya ve Sivas ile birlikte (1399) Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.⁶

¹ Öğr. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, erkan.atak@gop.edu.tr.

² GÖKBİLGİN, M.T., "Tokat", İslam Ansiklopedisi, C.XII, 1, İstanbul, 1974, s.402.

³ GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.402.

⁴ CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s.284.; GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.403.

⁵ UZUNÇARŞILI, İ.H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969, s.158.

⁶ UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara, 2003, s.299.; Gökbilgin ise Tokat'ın 1392 yılında Osmanlı topraklarına katıldığını söylemektedir. Bkz. GÖKBİLGİN, M.T., a.g.m., s.403.

Bünyesi içerisinde yer aldığı her dönemde çeşitli yapılarla donatılan Tokat'da Danişmendliler⁷, Anadolu Selçuklular⁸, İlhanlılar⁹ ve Osmanlı Devletine ait birçok türden yapıyı görebilmemiz mümkündür. Bunlar arasında yer alan Osmanlı devri çeşmeleri bu çalışmada ele alınacaktır.

Türk mimarının en önemli sivil yapı gruplarından birisi olan çeşmeler yüzyıllar boyunca belirli düzenle Anadolu'nun her köşesinde inşa edilmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devrinde cami, medrese, han gibi yapıların yola bakan cephelerine bitişik vaziyette konumlandırılan yahut müstakil olarak inşa edilen çeşme¹⁰ yapılarıyla karşılaşmak mümkündür. Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı çeşmesi¹¹ (1239), Sivas Gök Medrese Çeşmesi¹² (1271), Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi¹³ (1291), Alara Han Çeşmesi¹⁴ (1231) ve XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Tercan Mama Hatun Çeşmesi¹⁵ bir han ya da medrese dahilinde karşılaştığımız Selçuklu örnekleri arasında yer almaktadırlar. Bu yapıların yanı sıra Niğde Alaaddin Cami çeşmesi¹⁶ (1277) ve Bolvadin Alaca Çeşme¹⁷ (1278) gibi örnekler Selçuklulardan kalma müstakil eserlere örnek verilebilir. Anadolu'da Selçuklu devri çeşmeleri için Yılmaz Önge¹⁸ "... ayna taşları (bazen sadece haznenin kendisi) ya cephe kaplaması ile aynı yüzde ve çok sade görünüşlü, yahut oldukça sathî bir niş teşkil edecek şekilde, muhtelif profil kademeleriyle çerçeveslenerek cephe kaplamasından biraz içerlek tutulmak suretiyle inşa olunmuşlardır..." ifadelerini kullanmıştır. Osmanlıların

⁷Danişmendliler devrinde Tokat Kalesi tamir görmüştür. Bkz. UYSAL, A.O., "Tokat'taki Osmanlı Camileri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat, 1986, s.313. Ayrıca Melik Gazi Camii ve Yağlıbasan (Çukur Medrese) Medresesi bu dönemde inşa edilmiştir.

⁸ Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Gök Medrese, Yeşilırmak (Hıdırlık) Köprüsü gibi yapılar inşa edilmiştir. Bunların yanı sıra çeşitli türbe, cami ve zaviye yapıları da mevcuttur.

⁹Halk arasında Sivri Tekke olarak ta bilinen Nureddin İbn Sentemur Türbesi (M.1314) Tokat'ta İlhanlılar döneminden kalma eserler arasındadır. Bkz. GÜNDOĞU, H. ve Diğerleri, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara, 2006, s.141.

¹⁰ÖNGE, Y., *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.11.

¹¹ ACUN, H., Tokat- Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı Çeşmesi Ejder Başlı Lülesinin Bulunuşu, Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya, 1993, s.263-266.

¹²DEMİREL, Ö., "Sivas Çeşmeleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.3, Ankara, 1990, s.169-178.; ÖNGE, Y., a.g.e., s.11.

¹³ÖNGE, Y., a.g.e., s.11.

¹⁴ÖNGE, Y., a.g.e., s.12.

¹⁵ÖNGE, Y., a.g.e., s.12.

¹⁶ÖZKARCI, M., Niğde'de Türk Mimarisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.33-50.; ÖNGE, Y., a.g.e., s.12.

¹⁷ÖNGE, Y., *Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı Tahribatı, Nedenleri ve Çareleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.34, S.1, Ankara, 1990, s.419-420.; ÖNGE, Y., a.g.e., s.12.

¹⁸ ÖNGE, Y., a.g.e., s.13.

erken ve klasik dönemlerindeki çeşmelerde de Selçuklu devri cephe tasarımlarının devam ettirilmiş olduğu görülmektedir. XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda inşa edilen çeşmelerin klasik kemer içinde, sade bir ayna taşına sahip, kitabe, tekne sekileri ve su haznesinden oluşan sade yapılar oldukları görülmektedir.¹⁹ XVII. yüzyılın sonlarına kadar hakim olan bu anlayış XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yerini çeşitli dekoratif kemerlerin içinde güller, vazoda çiçekler, tabakta meyvelerle bezenmiş, istiridye kabuğu biçiminde kemer içi süslemelerine sahip, kitabe yeri cephe içerisinde bir bölüm oluşturan, kimi zaman Barok üsluba uygun gölgelikler bulunan tasarımlara bırakmıştır.²⁰ Osmanlı'da batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı III. Ahmed Devrinde (1703-1730) meydana gelmeye başlayan bu değişim öncelikle başkent İstanbul'daki sivil yapılarda daha sonraları Anadolu'daki örneklerde uygulanmaya başlamıştır. Özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarında Osmanlı mimarisine girmeye başlayan batılı anlayışın izleri çeşme yapılarının karakterini büyük ölçüde değiştirmiştir. Selçuklu ve Klasik Osmanlı devirlerinde görmeye alıştığımız sade yapılardan farklı olarak barok üslupta süsleme programlarıyla şekillendirilen çeşmelerdeki bu değişim sadece süsleme unsurlarıyla kalmamış çeşme mimarisinde de köklü değişiklikler meydana getirilmiştir. Başkent İstanbul'da XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ortaya çıkan meydan çeşmeleri cadde ve sokak tasarımlarının merkezindeki yapılar olarak inşa edilmeye başlamışlardır.²¹ III. Ahmed'in Topkapı Sarayı önünde ve Üsküdar'da inşa ettirdiği çeşmeler²² bu ekolün en anıtsal örnekleridir.

Tokat'taki Osmanlı dönemi çeşmeleri hakkında seyyahların verdikleri bilgiler önem arz etmektedir. 1656 yılında Tokat'a uğrayan Evliya Çelebi²³ Oğul Bey Çeşmesi, Soğuk Pınar Çeşmesi, Mevlevihane Çeşmesi gibi yapılardan söz etmektedir. Günümüzde bu çeşmeler mevcut değildir. Çelebi bu çeşmeler hakkında bilgi verdikten sonra "... daha yüzlerce çeşme vardır ki tarihleri, banileri ve diğer özellikleriyle yazsak söz uzar" ifadelerini kullanmıştır.

XVIII. yüzyıl başlarında Tokat'ı ziyaret eden Tournefort²⁴ şehirde oldukça fazla su kaynağı olduğunu ve her evde bir çeşme bulunduğunu söylemektedir.

Seyyahların verdikleri bilgiler XVII. – XVIII. yüzyıllarda Tokat'ta çeşme sayısının fazlalığına işaret etmektedir. Bizim tespitlerimize göre tarihi

¹⁹ PİLEHVARİAN, N.K., "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler*, C.12, 2002, s.248.

²⁰ PİLEHVARİAN, N.K., a.g.m., s.248.

²¹ KUBAN, D., *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007, s.511.

²² Yapılar hakkında detaylı bilgi için bkz. CANCA, G.E., *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999, s.203-251.; KUBAN, D., a.g.e., s.511.

²³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.5, (yay. hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.36-37.

²⁴ TOURNEFORT, P., *A Voyage in to the Levant*, Vol.:II, London, 1718, s.324.

kaynaklarda söz edilen oranda çeşme yapısı günümüze ulaşamamıştır. Bu durumun oluşmasında Tokat'ta zaman zaman vuku bulan depremlerin²⁵ ve yangınların²⁶ etkisi olabilir. Zira şehrin M.1684 yılında bir deprem sonucu harap olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Ayrıca 1939 ve 1943 yıllarında iki büyük deprem meydana gelmiş ve bu afetlerde şehirdeki birçok yapı tahrip olmuştur. Bunların yanı sıra 1737 ve 1792 yıllarında meydana gelen büyük ölçekli yangınlar şehirdeki birçok yapıyı tahrip etmiş olmalıdır. Söz konusu afetlerin yol açtığı tahribatların boyutu uzun soluklu bir çalışmayla anlaşılabilir.

Günümüzde mevcut olan yapılardan Alaca Mescit Camii'nin kuzeyinde uzanan avlu duvarı üzerindeki sivri kemerli çeşme, kitabesinden anlaşıldığı üzere Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlık yıllarında, 1271 tarihinde inşa edilmiştir.²⁷ Bu çeşme dışındaki örnekler Osmanlılar dönemi yapılarıdır. Mevcut eserlerin dışında günümüze ulaşamayan ve kaynaklarda isimlerine rastladığımız çeşmelerde bulunmaktadır. Kabe-i Mescid Mahallesi'nde, Kabe-i Mescid Camii yakınlarında sivri kemerli kitabesiz bir çeşmenin varlığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır.²⁸ Bu çeşme günümüzde mevcut değildir. Ayrıca sulusokakta eski kasaphane meydanı denilen mevkide yakın zamana kadar bir çeşmenin mevcut olduğu bilinmektedir.²⁹ Çekenli mevkiinde Hamza Bey Camii'nin avlu duvarına bitişik vaziyette birisi sivri diğeri yuvarlak kemerli yan yana iki çeşmenin bulunduğu 1920'li yıllarda çekilmiş olan fotoğraflarda görülmektedir.³⁰ Bu çeşmelerde günümüzde mevcut değildir. Bu örnekler dışında günümüze sadece kitabesi ulaşmış olan çeşmelerde mevcuttur. Behzad

²⁵CİNLIOĞLU, H.T., Osmanlılar Zamanında Tokat, İkinci Kısım, Tokat, 1950, s.9. Tokat'ta 1939 ve 1943 yıllarında iki büyük deprem meydana gelmiştir. Bkz. ASARKAYA, H., Osmanlılar Zamanında Tokat, Birinci Kısım, Tokat, 1941, s.50.

²⁶AKTÜRE, S., 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara, 1981, s.272.; CİNLIOĞLU, H.T., a.g.e., s.24.

²⁷Kitabenin tercümesi için bkz. MERCAN, M. – ULU, M.E., Tokat Kitabeleri, Türk Hava Kurumu Bakımevi, Ankara, 2003, s.15-16.

²⁸MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.32'de eski bir fotoğrafta Kabe-i Mescid Mahallesi'nde sivri kemerli bir çeşmenin varlığı görülmektedir.

²⁹MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.85'de Eski Kasabahane Çeşmesi'nin kitabesine yer verilmiştir. Kitabenin tercümesi şu şekildedir: "...Bu çeşmeyi Allah'ın rahmetine muhtaç Seferbeşe bin Mustafa –Allah onu, ebeveynini ve bütün Müslümanları bağışlasın.- Sultan Mehmed Han ibn Sultan İbrahim Han, - Allah mülkini baki kılsın.- döneminde 1063 yılının Rebi'ü'l-ahirinde (M.1653) yaptırmıştır..." Söz konusu kitabede çeşmenin M.1653 yılında yaptırıldığı yazmaktadır. Ancak kitabe ve çeşme günümüze ulaşamamıştır.

³⁰MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.56'da eski bir fotoğrafta Çekenli Hamza Bey Camii'nin avlu duvarında yan yana vaziyette konumlandırılmış birisi sivri, diğeri yuvarlak kemerli iki çeşme yapısı görülmektedir. Bu çeşmeler günümüzde mevcut değildir.

Cami'nde tarihsiz bir çeşme kitabesi yer almaktadır.³¹ Acepşir Çeşmesi³² isimli yapının kitabesi mevcuttur ve Uzunseki mahallesinde yer alan bir çeşmenin sadece kitabesi günümüze ulaşabilmiştir.³³

Yukarıda isimlerini saydığımız örnekler dışında günümüze ulaşabilmiş olan Taşhan avlusundaki çeşme, Münir Bey caddesi 2. sokakta yer alan çeşme, Takyeciler Cami önündeki çeşme, Takyeciler Cami karşısındaki çeşme, Ulu Cami Çeşmesi, Çoksular Sokak Çeşmesi, Cemalettin Mahallesi'nde yer alan Dört Lüleli Çeşme, Rüstem Paşa Cami Çeşmesi, Paşa Hamamı Çeşmesi, Ali Paşa Hamamı Çeşmesi ve Musluağa Köşkü Çeşmesi incelemeye değer Osmanlı çeşmelerine örnekler olarak ele alınabilir.

1. Taş Han (Voyvoda Hanı) Avlusundaki Çeşme

Çeşme, Tokat merkezde bulunan Taş Han'ın avlusunda yer almaktadır. M.1631 yılında inşa edilmiş olan Taş Han (Voyvoda Hanı)³⁴ dikdörtgene yakın ölçülerde bir avlu ve bu avlunun etrafına dizilmiş olan odalardan müteşekkildir.(Fotoğraf-1, Çizim-1). İki katlı hanın iç ve dış dükkanları günümüzde özel şahıslara ait işyerleri olarak kullanılmaktadır. Hanın avlusuna konumlandırılmış olan çeşme ise özellikle üzerindeki figür ve motif işlemleriyle dikkat çekmektedir. Çeşme dikdörtgen ölçülerde bir aynalık taşı, bu taşın bindirildiği bir kaide ve kaideyle aynı yükseklikte tutulmuş bir kurna

³¹MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.77'de Behzad Camii'nde tarihsiz çeşme kitabesi adlı başlık altında şu satırlara yer verilmiştir.

“...Besmele ile hamd ile bir katre iç havza-i berrî nimeti

Sakin incinmeden oku bir fâtiha ruhuna, bul cenneti

Sahibü'l-Hayrat Hacı Nuri inşa eyledi bu havz-ı kevseri

Diyelim Muhammed Mustafa olsun onun Hakk rehber...” söz konusu kitabe günümüzde mevcut değildir.

³²MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.83'de Acepşir Çeşmesi'nin kitabesine yer verilmiştir. Acepşir Türbesi yanında bulunan çeşme günümüze ulaşamamıştır. Çeşme kitabesinin tercümesi şu şekildedir: “...Bu çeşmeyi Hacı Mahmud bin Hacı Ahmed Sultan Murad bin Selim Han (Allah mülkünü daim etsin) döneminde 1002 yılında Muharrem ayında (M.1593) yapmıştır...”

³³MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.67'de Uzunseki Mahallesi'nde olduğu söylenen bir çeşmenin kitabesine yer verilmiştir. Kitabenin üzerinde iki satırlık beyit bulunmaktadır. Beyitin tercümesi şu şekildedir: “...Ey peri tenli, gel, gözüm köşesinde otur. Çünkü hizmetçi, göz ucunda bulunur...” Beyitin altında yer alan kitabenin tercümesi şu şekildedir: “...Bu çeşmeyi Sultan Beyazıd bin Mehmed Han (Allah mülkünü daim etsin...)” Solak Ali bin İlyas 911 (1505/1506) yılında yapmıştır...” Kitabeden çeşmenin M.1505 tarihinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapı günümüze ulaşamamıştır.

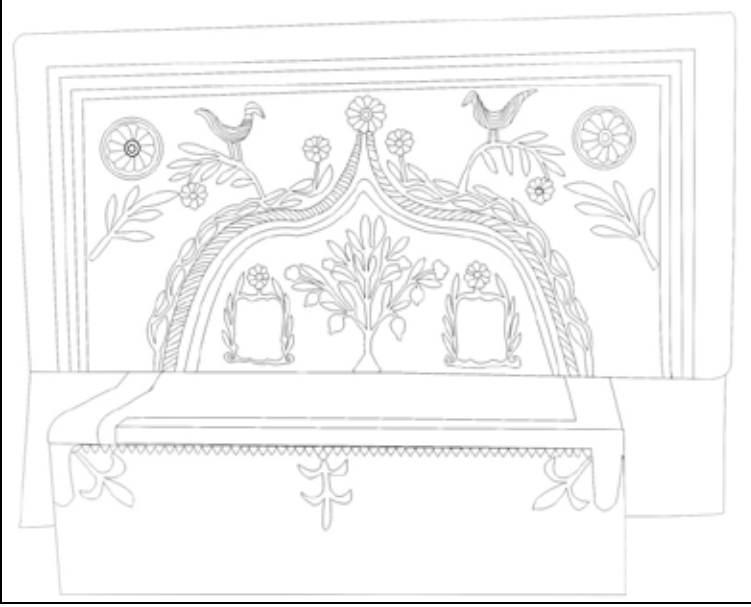
³⁴Tokat Taşhan hakkında detaylı bilgi için bkz. SUNAY, S., Tokat Şehir-içi Hanları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.; SEÇKİN, N., Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.; GÜNDOĞU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.216-223.

kısından ibarettir. Kemersiz olan yapının aynası gri renkte taştan, kaide ve kurna bölümleri hafif pembe renkte taştan yapılmıştır. Aynalık kısmı 176x37 cm. ölçülerde olup yaklaşık 90 cm. yüksekliğe sahiptir.

Üç yönden iki sıra profille çevrelenen aynalığın yüzeyine üç musluk deliği açılmıştır. Yüzeyin merkezinde bir sıra profille bir sıra halat şeklinde silmenin altlı üstlü konumlandırılmasıyla sivri bir kemer meydana getirilmiştir. Kurna genişliğindeki kemerin etrafı yaprak ve dal dizilerinden oluşan bir sıra kuşakla çevrelenmiştir. Kemerin içinde, ortada bir ağaç motifi yer alırken ağacın iki yanında simetrik yerleştirilmiş iki çerçeve bulunmaktadır. Merkezdeki ağacın yüzeye yayılan dallarında yapraklar, üç dilimli çiçekler ve nar motifleri yer almaktadır. İki yandaki dikey dikdörtgen çerçevelerin de her birinin etrafı ince yapraklardan oluşan birer sıra kuşakla sınırlandırılmıştır. Çerçevelerin üstlerine ve kemeri oluşturan halat şeklinde silmenin en üst noktasına birer adet çiçek motifi yerleştirilmiştir. Aynı şekilde kemerin etrafını saran yaprak ve dal dizilerinin de üstünde birer adet çiçek motifi yer almaktadır. Ayna taşını üç yönden sınırlayan profillerle yüzeydeki kemer arasında kalan bölümler karşılıklı yerleştirilmiş birer gülce motifi, birer kuş figürü ve birer yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Kemerin üst hizasına yakın bir konumda yerleştirilmiş karşılıklı iki dalın üstünde bulunan kuşlar ince ayakları ve narin vücutlarıyla dikkat çekmektedirler. Kuşların boyun, gövde ve kanat uçları paralel çizgilerle belirtilmiştir.

Fotoğraf-1: Taşhan avlusundaki çeşme

Çizim-1: Taşhan avlusundaki çeşme

Çeşmenin kurnası 122x59 cm. ölçülere sahip olup 35 cm. yüksekliktedir. Kurnanın üst kısmı bir sıra kurt dişi dizisiyle sınırlandırılmıştır. Bu dizinin hemen altında biri tam ortada diğer ikisi kenarlarda olmak üzere üç adet yaprak motifi yer almaktadır.

Çeşmenin ayna taşının bindirildiği kaide kısmı kurnayla aynı malzemenin yapılmıştır. Ayna taşını üç yönden çevreleyen profil dizileri kaidede de devam ettirilmiştir. Ayna kısmı ve kaide bölümleri bu şekilde dışarıdan bakıldığında bir bütünlük arz etmektedirler.

Çeşme üzerinde yer alan çiçek, yaprak, dal gibi bitkisel motifler, halat şeklinde silmeler ve kuş figürleri Türk mimari süslemesinde karşılaşılan öğelerdir. Ancak suyun nar ağacı ve kuşlarla birlikte kullanılmasının cenneti sembolize ettiğine dair görüşler³⁵ bulunmaktadır.

Çeşmenin yapılış tarihini ve banisini gösteren bir kitabe mevcut değildir. Yapının Taş Han'ın avlusunda yer alması hanla aynı tarihlerde yapılmış olabileceği fikrini akla getirebilir. Ancak çeşmenin üzerindeki süsleme öğeleri hanın inşasından daha geç dönemleri işaret etmektedir. Şöyle ki Taş Han'ın inşa tarihi M.1631 senesidir. Bu tarih Osmanlı'nın mimarideki klasik dönemine tekabül etmektedir. Osmanlı'nın klasik dönemlerindeki çeşme yapıları genel itibarıyla sade kuruluşlara sahip basit yapılar olarak inşa edilmişlerdir. XVIII. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu durum batılılaşma

³⁵GÜNDOĞDU, H., "Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında", Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.13, Erzurum, 2004, s.76.

hareketleriyle beraber mimariye giren barok etkileriyle değişmiştir. Bu çeşmede gördüğümüz natüralist bitki ve çiçek motifleri 18. yüzyıldan itibaren yoğunlaşmıştır. Bu nedenle söz konusu çeşme 19. yüzyılda ya da daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

2. Münir Bey Caddesi'nde Yer Alan Çeşme

Çeşme, Tokat merkezde, Münir Bey Caddesi, 2. Sokak üzerinde yer almaktadır. Kaş kemerli bir cephe kuruluşuna sahip olan çeşme iki mermer bloktan inşa edilmiştir (Fotoğraf-2, Çizim-2).Kaş kemerli bir kitabelik bölümü, bir aynalık taşı ve önündeki bir kurnadan ibaret olan çeşme günümüz yapısı olan bir eve bitişik vaziyettedir. Çeşmenin cephesi 132x58 cm. ölçülerde olup 130 cm. yüksekliğe sahiptir. Ön taraftaki kurnanın iç kısmı kaldırım seviyesinin altında kalmıştır.

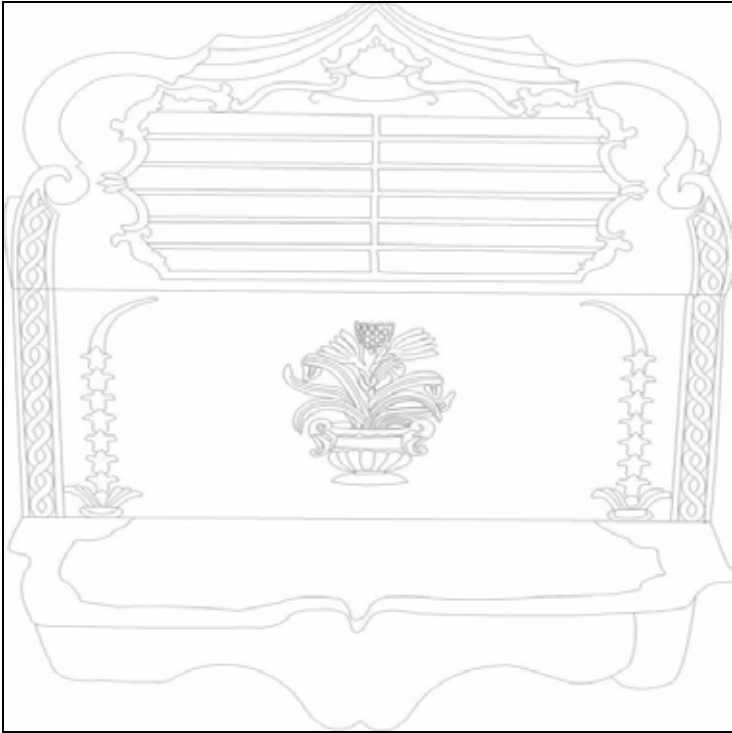
Ayna taşı en dışta iki taraftan birer sıra örgü motifli silmeyle sınırlandırılmıştır. Bu silmelerin hemen yanında yine iki tarafa simetrik olarak bir kaptan çıkan üst üste dizilmiş yedişer adet lale motifi yerleştirilmiştir. Ayna taşının üst seviyesine kadar çıkan lalelere kemer şeklinde kavis yapan birer profil eklenerek selvi ağacı motifi görünümü kazandırılmıştır. Ayna yüzeyinin merkezinde ise vazodan çıkan natüralist çiçek ve lale motiflerin yer aldığı bir kompozisyon bulunmaktadır. Oval dipli vazunun gövdesi istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş olup gövdenin iki yanına “C” ve “S” formunda birer kulp eklenmiştir.

Ayna taşının üstünde yer alan kitabelik kısmı üstte kaş kemerle sonlandırılmıştır. Kitabelik en dışta iki taraftan ayna taşında olduğu gibi örgü motifli birer silmeyle sınırlandırılmıştır. Bu silmeler ayna taşındaki silmelerin devamı niteliğinde düzenlenmiştir. Silmeler üstte “C” kıvrımlı düğümlerle sonlandırılmış olup düğümlerin üstlerine üçer dilimli yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Üzengiye oluşturan bu yaprak motiflerin üstlerinde birer sıra dış bükey, ikişer sıra iç bükey kavisten oluşan kaş kemer bulunmaktadır. Kemerin en üst kısmı üçer sıra perde motifi şeklinde düzenlenmiştir. Üstte kaş kemerin, yanlarda örgü motifli birer silmenin çevrelediği bu bölümün merkezinde kitabelik kısmı yer almaktadır. Hemen hemen bütün yüzeyi kaplayan kitabelik iki sütun, altı satırdan oluşan yatay dikdörtgen on iki kartuş şeklinde düzenlenmiştir. İçleri boş bırakılmış olan kartuşların etrafı yanlardan ve üstten “C” ve “S” formunda kıvrımlara sahip profillerle çevrenmiştir. Alt kısım düz çizgi şeklindedir. Kitabe çerçevesi üst sağ ve sol köşelerde iç kısımlara dilimli kaş kemer formunda açılmaktadırlar. Kitabeliği dört taraftan kuşatan bu çerçeve düzenlemesi üst bölümün ortasında en yukarıdaki kemer formuna uygun bir şekilde sonlandırılmıştır.

Ayna taşının önünde bulunan kurna 107x65 cm. ölçülerinde olup yaklaşık 34 cm. yüksekliğe sahiptir. Kurna, cepheden farklı olarak daha açık bir taştan yapılmıştır. Kurnanın sokağa bakan cephesi yine “C” kıvrımlı bir düzenlemeyle hareketlendirilmiştir.

Fotoğraf-2: Münir Bey Caddesi'ndeki çeşme

Çizim-2: Münir Bey Caddesi'ndeki çeşme

Çeşmenin yapılış tarihini ve banisini gösteren bir kitabe mevcut değildir. Üst kısımda bulunan kitabeliğin içerisi boş bırakılmıştır. Mehmet Mercan ve Mehmet Emin Ulu tarafından hazırlanan Tokat Kitabeleri adlı kitapta bu çeşme için Bekirpaşa Çeşmesi ismi kullanılmış olup yapım tarihi içinde M.1596 tarihi verilmiştir.³⁶ Ancak kitabesinin günümüzde mevcut olmadığı dile getirilmiştir. Söz konusu kitabeye nereden ulaşıldığına dair bir bilgi verilmemiştir. Buna karşın çeşmenin mimari üslubuna ve üzerindeki süsleme özelliklerine baktığımızda zikredilen tarihten daha sonraki bir dönemde yapılmış olduğu düşünülebilir. Zira çeşme üzerindeki vazodan çıkan naturalist üslupta lale ve çiçek motifleri, kenarlarda bulunan üst üste lale dizilerinden oluşturulmuş selvi ağacı motifleri ve özellikle kitabeliğin çerçevesini oluşturan “S” ve “C” formundaki kıvrımlar XVIII. yüzyılda Osmanlı mimarisine girmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan bu motiflerden yola çıkarak bu çeşmenin XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. Yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir.

3. Takyeciler Cami Önündeki Çeşme

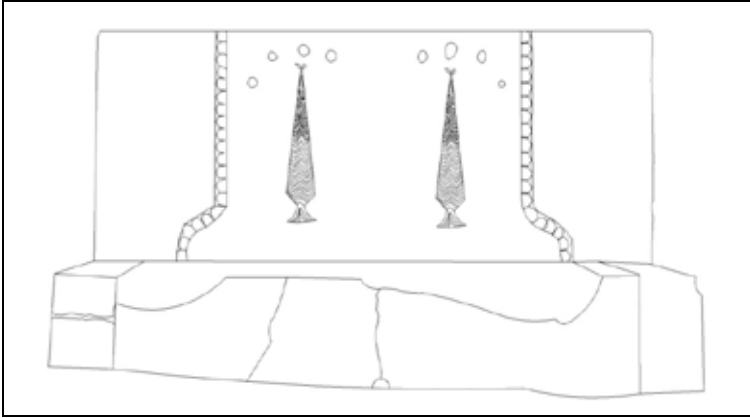
Çeşme, Takyeciler Cami³⁷ önünde, günümüz yapısı olan bir evin avlu duvarına bitişik vaziyette yer almaktadır. Çeşmenin ayna taşı ve kurnası günümüze ulaşabilmiştir. Beyaz renkte düzgün blok taştan yapılmış olan ayna taşı 222x26 cm. ölçülerde olup 113 cm. yüksekliğe sahiptir. Yüzeyinde iki musluk deliği bulunan aynalık kısmında köşelere yakın yerlerde iki taraftan kurt dişi dolgulu profillerle yüzeysel bir niş oluşturulmuştur (Fotoğraf-3, Çizim-3).Çeşmedeki tek süsleme öğesi musluk deliklerinin altında yer alan selvi ağaçlarıdır. Oyma tekniğinde işlenmiş olan selvi ağaçlarının yüzeyleri zik zak şeklinde çizgilerde dolgulanmıştır.

³⁶MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.84’de söz konusu çeşme için Bekirpaşa Çeşmesi ibaresi kullanılmıştır. Ancak ismin neye istinaden verildiği belirtilmemiştir. Ayrıca çeşmenin inşa kitabesine değinilmiş ve M.1596 yılında inşa edilmiş olduğu zikredilmiştir. Kitabenin tercümesi şu şekilde verilmiştir. “...Bu çeşme-i Musa Bey yapmağa menkûben Mîrî didi târihin hayrun hiye makbûlen...” söz konusu kitabe günümüzde mevcut olmamakla birlikte okunduğu güne dair bir fotoğrafta bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra çeşme mimari unsurları itibariyle XIX. yüzyıl özellikleri göstermektedir.

³⁷Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. UYSAL, A.O., a.g.e., s.337-343.

Fotoğraf-3: Takyeciler Camii Önündeki Çeşme

Çizim-3: Takyeciler Camii Önündeki Çeşme

Ayna taşının önünde yer alan kurna, 222x62 cm. ölçülerde olup 30 cm. yüksekliğindedir. Yekpare taştan yapılan kurnanın önünde küçük bir gider deliği bulunur.

Çeşmenin yapım tarihini ve yaptranını gösteren bir kitabe mevcut değildir. Üst kısmı da günümüze ulaşamadığı için cephe özellikleri bakımından bir tarihlendirme yapmamızda mümkün gözükmemektedir. Tarihlendirme konusunda elimizdeki tek veri ayna taşı yüzeyindeki selvi ağacı motifleridir. Ancak selvi ağacının süsleme ögesi olarak Türk mimarisinde yüzyıllardır kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra bu motiflerin çeşmelerde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlukla kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Mevcut verilerin ışığında bu yapının XIX. yüzyıl veya daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olabileceği söylenebilir.

4. Takyeciler Cami Karşısındaki Çeşme

Çeşme, Takyeciler Camii karşısında, günümüz yapısı olan bir binaya bitişik olarak yer almaktadır. Tek cepheli, sivri kemerli bir kuruluşa sahip olan yapının ayna taşı ve kurnası beyaz taş bloktan, üst kısmı tuğla malzemeden yapılmıştır (Fotoğraf-4, Çizim-4). Aynalık kısmında yüzeysel bir niş oluşturulan çeşmede iki musluk deliği bulunmaktadır. Tuğla malzemeyle yapılmış olan üst kısımda sivri kemerin yukarısına dört sütun, iki satırdan müteşekkil inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Çeşme cephesi en üstte bir sıra kurt dişi dolgulu frizle son bulur. 170x17 cm. ölçülerindeki çeşme 218 cm. yüksekliğe sahiptir. Oldukça sade bir kuruluşa sahip olan yapı kitabeli olması bakımından önem arz etmektedir. Çeşmenin önünde aynalık taşıyla aynı malzemeden yapılmış kurna kısmı yer almaktadır. Çeşme günümüzde faal durumdadır.

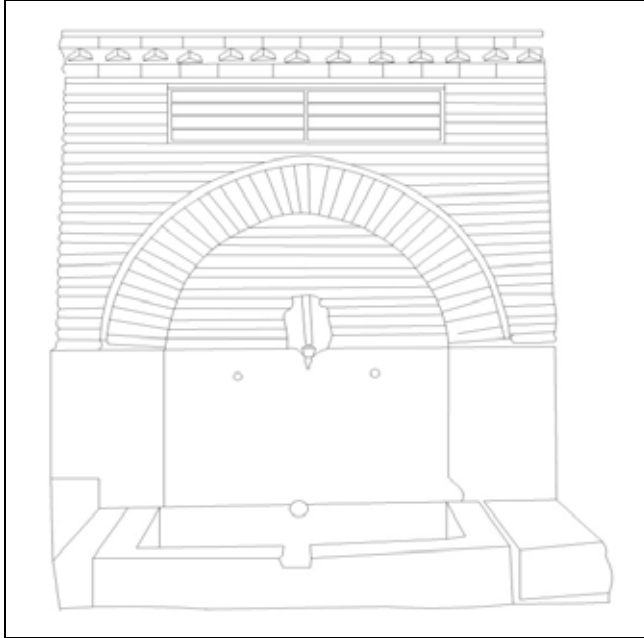
Yapı üzerinde yer alan kitabesine³⁸ göre M.1911-12 tarihinde inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

“Çeşmesârın bak lisân-ı hâl ile,
Söylüyor merdum sana atsan sebil;
Gel taharet eyle pâk et kalbini,
Bul huzuru da namazını öyle kıl.
Kıldı erbab-ı mürüvvet ittifâk
İttiler icrâ bu câya selsebil

³⁸Kitabenin tercümesi için bkz. MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.68.

Fotoğraf-4: Takyeciler Cami Karşısındaki eşme

Çizim-4: Takyeciler Cami Karşısındaki eşme

Hal... it oku tarihini,

Erdi binüçyüz dahi otuza yıl
M.1911/12”

5. Ulu Cami Çeşmesi

Çeşme, Ulu Camii³⁹,’nin kuzeyindeki avluyu sınırlandıran istinat duvarı üzerinde yer almaktadır. Beyaz blok taştan yapılmış bir aynalık bölümü ve bu bölümün önündeki kurna kısmından meydana gelen çeşme oldukça sade bir görünüm sergilemektedir (Fotoğraf-5, Çizim-5).Aynalık taşının yüzeyinde iki musluk deliği yer alır. Bu kısım kaş kemer formunda yüzeysel bir nişle hareketlendirilmiştir. Çeşme 136x76 cm. ölçülerinde olup 90 cm. yüksekliğe sahiptir.

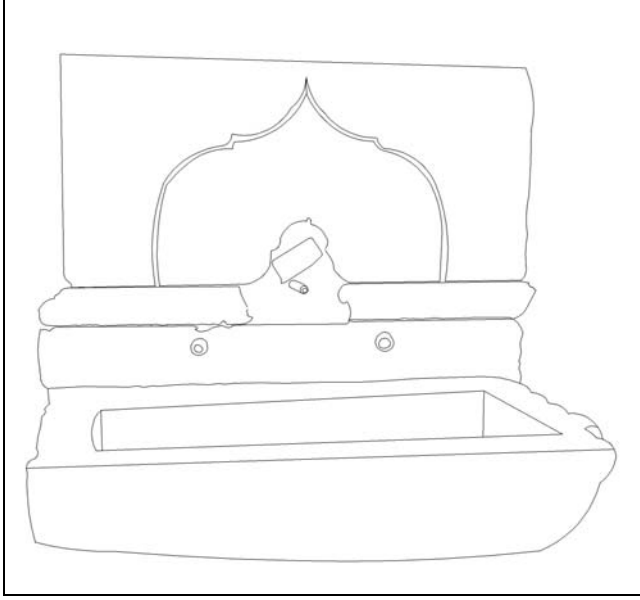
Aynalık taşının önünde yer alan kurna kısmı 136x70 cm. ölçülere sahip olup 25 cm. yüksekliktedir. Kurnada beyaz blok taş malzemeye yapılmıştır.

Çeşmenin ayna taşında oluşturulan kaş kemerli yüzeysel niş Tokat’taki Taşhan Çeşmesi ve Münir Bey Caddesi Çeşmesi’nde de karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf-5: Ulu Cami Çeşmesi

³⁹Ulu Camii, batı kapısı üzerindeki kitabesine göre; H.1090/M.1679 yılında, IV. Sultan Mehmed (Avcı Mehmed) zamanında yenilenmiştir. Kitabede ebced hesabıyla tarih düşülmüştür. Ancak Ulu Camii plan bakımından XVII. yüzyıl Osmanlı Mimarisine değil; XIII.-XIV. yüzyıl Selçuklu ve Beylikler devrindeki bazı camilerin plan şemalarına benzemektedir. Yapının ilk inşası için XII. yüzyılın son çeyreği kabul edilmektedir. Bkz. AKSULU, I., Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1994, s.43-44.; BAYKARA, T., “Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara, 1987, s.294.; GÜNDOĞU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.37. UYSAL, A.O., a.g.e., s.356-360.

Çizim-5: Ulu Cami Çeşmesi

Çeşmenin üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yer almaz. Kitabesi bulunmayan yapının ayna taşında kaş kemerin üst noktasının hemen altında H.1217 tarihi yazmaktadır. Bu tarih muhtemelen çeşmenin inşasıyla alakalıdır. Bu da bize yapının H.1217/M.1802/1803 yılında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

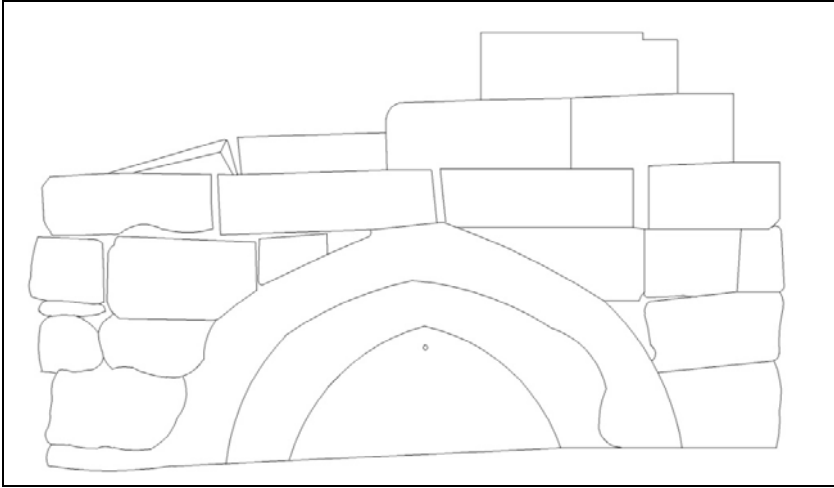
6. Çoksular Sokak Çeşmesi

Çeşme, Tokat il merkezinde, Cemalettin Mahallesi, Çoksular Sokak'ta yer almaktadır. Üç sokağın birleşim noktasında bulunan yapı, sivri kemerli sade bir cephe kuruluşuna sahiptir (Fotoğraf-6, Çizim-6). Beyaz renkte kesme taşlardan inşa edilen yapı 380x137 cm. ölçülerde olup 204 cm. yüksekliktedir. Günümüzde yapının cephesini oluşturan taş blokların bir kısmı yıkılmış vaziyettedir. Çeşmenin sivri kemeri tuğladan, aynalık kısmı gri renkte taştan yapılmıştır. Aynalıkta kaş kemer formunda yüzeysel bir niş oluşturulduğu görülmektedir.

Çeşmenin lüle seviyesinden aşağısı günümüzde toprağa gömülü vaziyettedir. İnşa tarihini ve yaptıranı belirten bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak yapı cephe kuruluşu itibariyle Tokat'taki XIX. yüzyıl çeşmeleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu suretle söz konusu yapının da XIX. yüzyılda yapılmış olabileceği söylenebilir.

Fotoğraf-6: Çoksular Sokak Çeşmesi

Çizim-6: Çoksular Sokak Çeşmesi

7. Dört Lüleli Çeşme

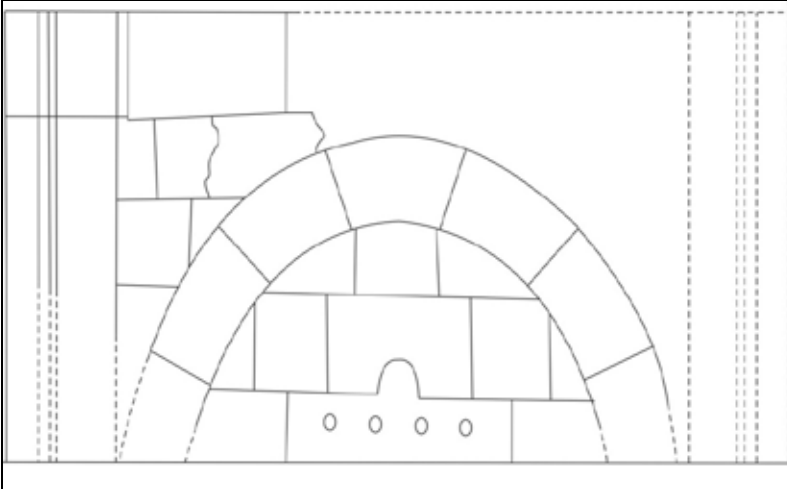
Çeşme, Tokat il merkezinde, Cemalettin Mahallesi'nde yer almaktadır. Mahalle çeşmesi şeklinde tek cepheli ve tek kemerli olarak düzenlenen yapı günümüzde oldukça harap vaziyettedir (Fotoğraf-7, Çizim-7). Beyaz renkte kesme taşlarla inşa edilen çeşme yuvarlak kemerli, sade bir cephe özelliği sergilemektedir. Ayna kısmında yan yana dört musluk deliği bulunan çeşmenin kemer üzengi seviyesinden aşağısı toprağa gömülü vaziyettedir. Yekpare blok taşa açılmış olan musluk deliklerinin hemen üstünde yarım silindirik formda küçük bir niş bulunmaktadır. 340x33 cm. ölçülerinde olan yapının 170 cm.lik

bölümü toprak üstündedir. Kalan izlerden çeşme cephesinin yüksek tutulduğu ve üç yönden üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapının yuvarlak kemerle kuşatılan aynalık kısmında yüzeysel bir niş oluşturulmuştur. Eğimli bir sokağın tepe noktasına konumlandırılmış olan çeşme, kuruluşu itibariyle Çoksular Sokak Çeşmesi'ni hatırlatmaktadır.

Yapının kitabesi günümüzde mevcut olmadığı için inşa tarihi ve yaptıranı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak cephe kuruluşu itibariyle XIX. yüzyıl mimari özelliklerini yansıttığı görülmektedir.

Fotoğraf-7: Dört Lüleli Çeşme

Çizim-7: Dört Lüleli Çeşme

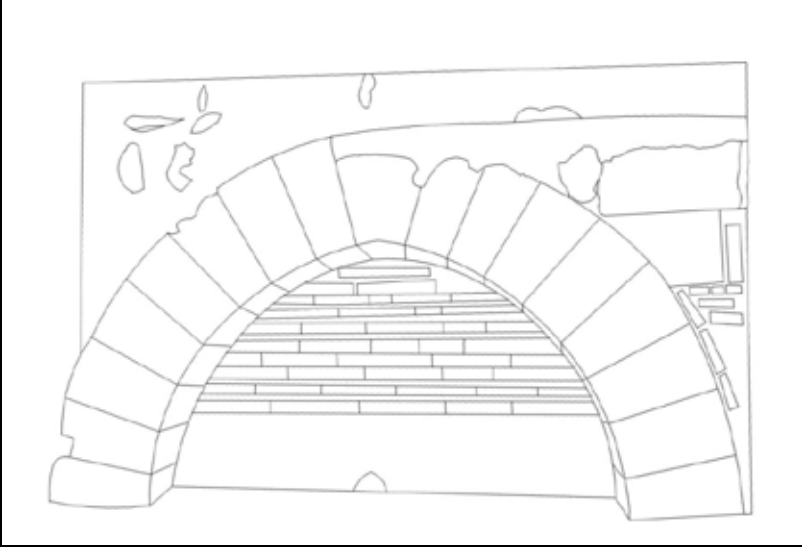
8. Rüstem Paşa Cami Çeşmesi

Çeşme, Tokat il merkezinde, Rüstem Paşa Camii⁴⁰'nin güneybatı köşesine bitişik vaziyette yer almaktadır. Yuvarlak kemerli, sade bir cephe özelliği gösteren çeşmenin kemer üzengi seviyesinden aşağısı toprağa gömülü vaziyettedir. Çeşmenin yuvarlak kemeri kırmızı ve beyaz renkte taşların nöbetleşe dizilimleriyle oluşturulmuştur (Fotoğraf-8, Çizim-8). Derin tutulmuş bir niş içerisinde bulunan aynalık kısmı yekpare beyaz taştan yapılmıştır. Lüle kısmı toprak altında olan aynalığın üzerinde küçük bir niş bulunur. Aynalıkla kemer arasında kalan üçgen yüzey tuğla malzemeye doldurulmuştur. Kalan izlerden çeşme cephesinin beyaz renkte kesme taşlardan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf-8: Rüstem Paşa Cami Çeşmesi

⁴⁰Rüstem Paşa Camii'nin kitabesi mevcut değildir. Diğer ismi Güdük Minare Camii olan yapı planı ve batı cephesindeki süslemelerinden ötürü araştırmacılar tarafından XV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bkz. GABRIEL, A., *Monuments Turcs d'Anatolie*, T. II, Paris, 1934, p.88.; UYSAL, A.O., a.g.e., s.356-360.

Çizim-8: Rüstem Paşa Cami Çeşmesi

Yapı kemerinde renkli taş kullanılması bakımından Tokat'taki tek örnektir. İnşa kitabesi günümüzde mevcut olmayan yapı muhtemelen bitişik olduğu Rüstem Paşa Camii'yle aynı tarihte inşa edilmiştir. Rüstem Paşa Camii'nin giriş kapısında da çeşme kemerinde olduğu gibi beyaz ve kırmızı renklerle oluşturulmuş bir kemer kompozisyonu bulunmaktadır. Caminin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak kapı kemerindeki renkli taş işçiliğinden ötürü araştırmacılar tarafından XV. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁴¹ Bu tarzda renkli taşlarla oluşturulmuş süsleme kompozisyonlarını Bursa Yıldırım Medresesi⁴² (1399-1400), Bursa Yeşil Medrese⁴³ (1419-1427) ve Bursa Muradiye Camisi⁴⁴ (1425-26) örneklerde de görmekteyiz. Bu suretle caminin inşasını ve de dolayısıyla çeşmenin inşasını XV. yüzyıla tarihlendirmemiz akla yatkın olacaktır.

9. Paşa Hamamı Çeşmesi

Tokat il merkezinde, İvaz Paşa Mahallesi'nde, Sulu Sokak'ın bitiminde yer alan Paşa Hamamı'nın kuzey cephesinde bulunmaktadır. Çeşmenin kemer üzenği seviyenden aşağısı toprağa gömülü vaziyettedir (Fotoğraf-9, Çizim-9). Kalan kısımlarından sivri kemerli olduğu anlaşılan yapının kemeri ve ayna taşı beyaz renkte blok taşla inşa edilmiştir. Aynalık kısmında küçük bir bardak

⁴¹DEMİRİZ, Y., *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, I, Erken Devir (1330-1453), İstanbul, 1979, s.435.

⁴²DEMİRİZ, Y., a.g.e., s.385.

⁴³DEMİRİZ, Y., a.g.e., s.435.

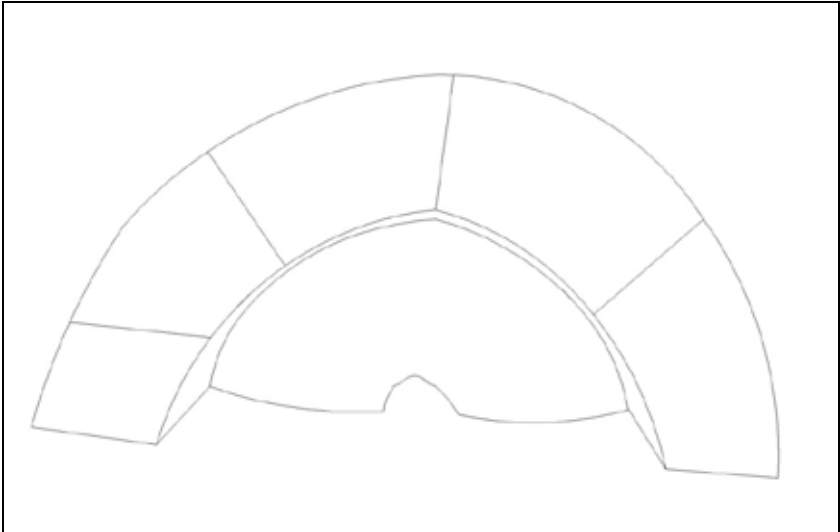
⁴⁴ASLANAPA, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.56-60.

nişi bulunmaktadır.

Çeşmeyle bitişik olan hamam giriş kapısı üzerindeki kitabesine⁴⁵ göre H.838/M.1435 yılında Yörgüç Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bu tarihi çeşmenin de inşa tarihi olarak kabul edebiliriz.

Fotoğraf-9: Paşa Hamamı Çeşmesi

Çizim-9: Paşa Hamamı Çeşmesi

⁴⁵Paşa Hanı hakkında detaylı bilgi için bkz. SUNAY, S., a.g.e. Paşa Hanı kitabesinin tercümesi için bkz. MERCAN, M. – ULU, M.E., a.g.e., s.88-89.

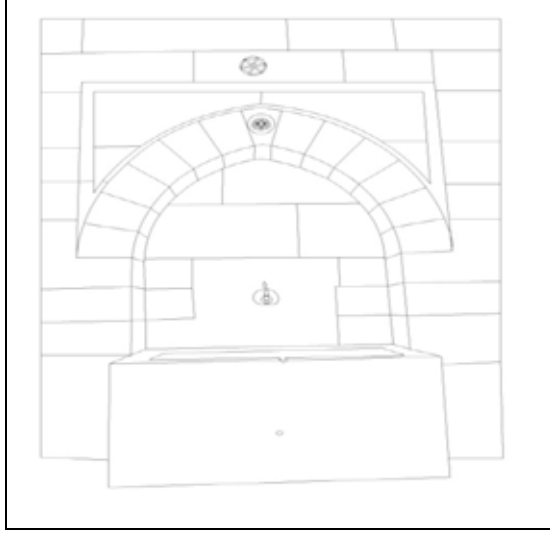
10. Ali Paşa Hamamı Çeşmesi

Çeşme, Tokat il merkezinde, Meydan Mahallesi'nde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan Ali Paşa Hamamı'nın⁴⁶ giriş cephesi üzerinde yer almaktadır. Giriş kapısının hemen kuzeyinde bulunan çeşme sivri kemerli sade bir cephe kuruluşuna sahiptir (Fotoğraf-10, Çizim-10).208 cm. eninde olan yapı 18 cm.'lik bir nişe sahiptir. Nişi kuşatan sivri kemerin kilit taşında bir adet kabartma gülbezek motifine yer verilmiştir. Çeşme cephesi üç taraftan tek sıra bir profille çevrelenmiştir. Hamamda kullanılan kesme taş malzmeden inşa edilmiş olan çeşmenin ayna taşında bir adet musluk deliği yer alır.

Fotoğraf-10: Ali Paşa Hamamı Çeşmesi

⁴⁶Ali Paşa Hamamı'nın inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Ali Paşa Camii ile birlikte M.1572 yılında inşa edildiği kabul edilmektedir. Bkz. GÜNDOĞU, H. ve Diğerleri, a.g.e., s.248. UYSAL, A.O., a.g.e., s.352. Dolayısıyla Ali Paşa Hamamı Çeşmesi'nin de bu yapılarla birlikte M.1572 yılında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Çizim-10: Ali Paşa Hamamı Çeşmesi

Aynalık taşının önünde yer alan kurna kısmı çeşme nişinin iç genişliğiyle aynı ölçülerde tutulmuştur. Yekpare mermer taştan yapılmış olan kurnanın ön yüzünde bir adet gider deliği yer alır.

Ali Paşa Hamamı Çeşmesi, sivri kemerli, sade cephe kuruluşuyla klasik dönem çeşmelerinin özelliklerini yansıtır. Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Ali Paşa Hamamı'nın inşa tarihi olarak M.1572 yılı kabul edilmektedir. Bu suretle çeşmenin de aynı tarihte yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

11. Musluağa Konağı Çeşmesi

Çeşme, Tokat il merkezinde, Mevlevihane'nin arkasında bulunan Musluağa Konağı'nın avlu duvarında yer almaktadır. Sade bir cephe kuruluşuna sahip olan yapının aynalık kısmından yukarıya yerinden sökülüştür (Fotoğraf-11, Çizim-11).Sivri kemerli üst kısım günümüzde çeşmenin hemen yanında bulunmaktadır (Fotoğraf-12, Çizim-12).Ayna taşı yüzeysel bir niş oluşturacak şekilde düzenlenmiş olup, nişin köşeleri kademeli bir şekilde ele alınmıştır.

Aynalık taşının hemen önünde dikdörtgen bir kurna yer alır. Çeşmenin inşa malzemesi gri renkte blok taştır. Yerinden sökülmiş olan sivri kemerli üst bölümün yüzeyi kemer formu şeklinde bir yazı kuşağı ve iç içe geçmiş iki dairenin çevrelediği altı kenarlı bir çiçek motifıyla hareketlendirilmiştir. Sivri kemer formunda yazı kuşağının hemen altında, "sene H.1061" yazısı bulunmaktadır. Bu tarihe göre çeşme H.1061/M.1650-51 yılında inşa edilmiştir. Mülkiyeti Musluağa Vakfına ait olan Musluağa Köşkü, I. Ahmed'in vezirlerinden Müslü Ağa tarafından M.1618 yılında inşa edilmiştir. Daha sonraları birkaç kez onarım gören köşk son halini Sultan Abdülmecid döneminde almıştır. Ancak ilk inşası ile çeşme üzerindeki tarih uyuşmaktadır. Bu doğrultuda çeşmenin, köşkün inşasından kısa bir süre sonra yapılmış olması akla yatkındır. Ayrıca çeşmenin cephe özellikleri ve kemer formu da klasik

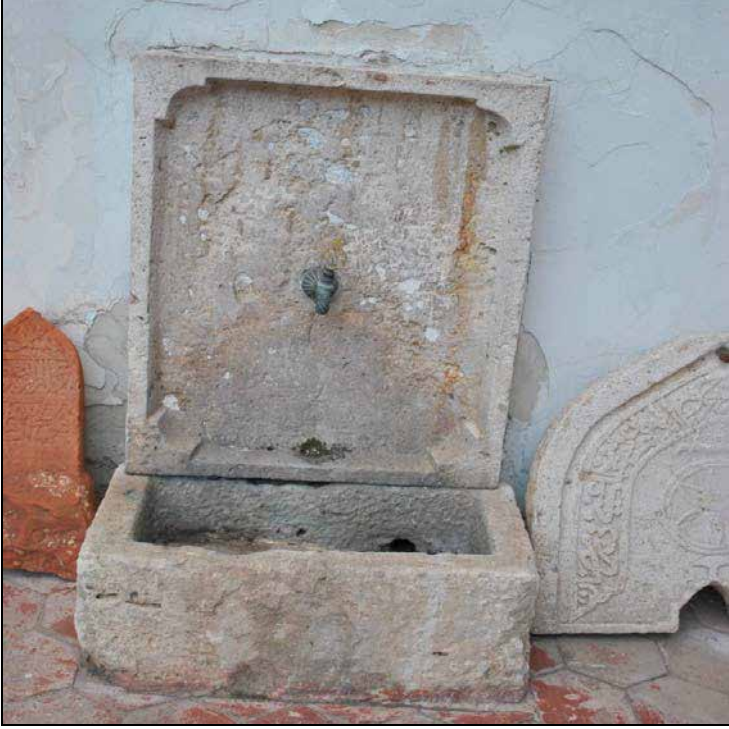
dönem özellikleri göstermektedir.

Sivri kemerli üst bölümün yüzeyinde yer alan yazı kuşağında çeşmeyi yaptıranın ismi verilmiştir. Yazının tercümesi⁴⁷ şu şekildedir:

“Bismihi ‘Amerre haffe’l-‘ayn Sahibü’l-hayrât merhum İbrahim bin Şâbân Aynî fî Ramazân sene 1061

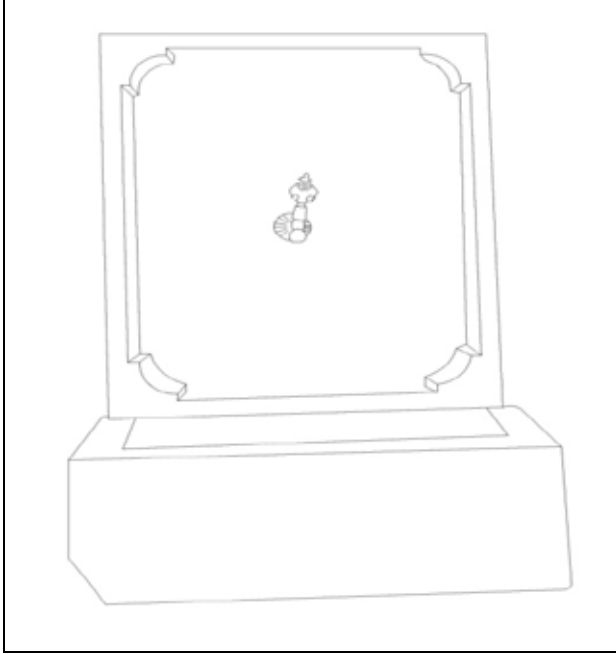
Günümüz Türkçesiyle okunuşu şu şekildedir:

“Allahın adıyla. Bu çeşmenin etrafı hayır sahibi merhum Şaban oğlu İbrahim Aynî tarafından H.1061’in Ramazan ayında imar edildi.”

Fotoğraf-11: Musluağa Konağı Çeşmesi (Alt Bölüm)

⁴⁷ Yazının tercümesini yapan fakültemiz öğretim elemanlarından Öğr. Gör. Canan HANOĞLU'na ve Arş. Gör. Edip UZUNDAL'a teşekkür ederim.

Çizim-11: Musluağa Konağı Çeşmesi (Alt Bölüm)

Fotoğraf-12: Musluağa Konağı Çeşmesi (Üst Bölüm)

Çizim-12: Musluğa Konağı Çeşmesi (Üst Bölüm)

Tokat'taki Osmanlı Çeşmeleri yapıldıkları dönemlerin özelliklerini sergilerler. Ali Paşa Hamamı Çeşmesi ve Paşa Hamamı Çeşmesi isimlerini aldıkları hamamlara bitişik vaziyette konumlandırılmıştır. Rüstem Paşa Cami Çeşmesi ve Ulu Cami Çeşmesi ise bir cami bünyesinde yer alan çeşmeler arasında yer alırlar. Rüstem Paşa Camii Çeşmesi kemerindeki renkli taş işçiliğiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca Rüstem Paşa Camii ile beraber XV. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği düşünülürse Tokat'taki en erken Osmanlı çeşmelerinden birisidir.

Çoksular Sokak Çeşmesi ve Dört Lüleli Çeşme, iki ya da üç sokağın birleşiminde yer alan mahalle çeşmelerindedir. Her iki çeşmede oldukça harap vaziyette günümüze ulaşabilmiştir.

Takyeciler Camii karşısındaki çeşme, kitabesi günümüze ulaşabilen tek Osmanlı çeşmesi olduğu için önem arz etmektedir.

Taş Han avlusundaki çeşme ile Münir Bey Caddesi'ndeki çeşme batılılaşma dönemi süsleme programları ile dikkat çekerler. Her iki çeşmede de bulunan natüralist üsluptaki çiçek ve bitki motifleri 19. yüzyıl Osmanlı çeşme mimarisinde sıklıkla kullanılmıştır.

Çalışmada yer alan çeşmelerden; Taş Han avlusundaki çeşmede, Münir Bey Caddesindeki çeşmede ve Ulu Camii Çeşmesi'nde kaş kemer kullanılmıştır. Çoksular Sokak Çeşmesi, Paşa Hanı Çeşmesi, Takyeciler Camii önündeki çeşme, Ali Paşa Hamamı Çeşmesi ve Musluğa Köşkü Çeşmesi'nde sivri kemer kullanımı söz konusudur. Dört Lüleli Çeşme ve Rüstem Çelebi Cami Çeşmesi'nde yuvarlak kemer tercih edilmiştir.

Söz konusu çeşmelerin çoğunda yüzeysel nişli sade cephe kuruluşları tercih edilmiştir. Çeşmelerde inşa malzemesi olarak taş ve tuğlanın kullanıldığı

görülmektedir. Taş Han avlusundaki çeşmede, Münir Bey Caddesindeki çeşmede, Takyeciler Cami karşısındaki çeşmede, Ulu Cami Çeşmesi'nde, Dört Lüleli Çeşme'de, Paşa Hamamı Çeşmesi'nde, Ali Paşa Hamamı Çeşmesi'nde ve Musluağa Köşkü Çeşmesi'nde taş malzeme kullanılmıştır. Takyeciler Camii önündeki çeşme ile Rüstem Paşa Cami Çeşmesi'nde taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Tokat'taki Osmanlı çeşmeleri birkaç örnek dışında süsleme açısından oldukça sade tutulmuştur. Taş Han avlusundaki çeşme ve Münir Bey Caddesindeki çeşmede vazodan çıkan çiçek, dal ve yaprak motiflerine yer verilmiştir. Ayrıca Taş Han avlusundaki çeşme bünyesinde barındırdığı kuş figürleri ile Tokat'taki tek örnektir. Bu yapılardan başka Rüstem Çelebi Cami çeşmesinin kemerindeki renkli taş işçiliği, Takyeciler Cami avlusundaki çeşmede yer alan selvi ağacı motifleri, Ali Paşa Hamamı çeşmesindeki gülbezek motifi ve Musluağa Köşkü çeşmesindeki altı kenarlı çiçek motifi diğer süsleme öğeleridir.

Evliya Çelebi ve diğer seyyahların verdiği bilgiler ve 20. yüzyılın başlarında çekilmiş olan eski fotoğraflar Tokat'da çalışma kapsamındaki çeşmelerden çok daha fazla çeşme yapısı olduğunu göstermektedir. Ancak ne yazık ki bunların birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Ulaşabilen eserlerden Dört Lüleli Çeşme, Çoksular Sokak Çeşmesi, Rüstem Çelebi Cami Çeşmesi ve Paşa Hamamı çeşmesi gibi örneklerin musluk seviyelerinden aşağı kısımları toprak altında kalmıştır. Ayrıca dört lüleli çeşme ve Çoksular Sokak Çeşmesi bakıma muhtaç durumdadır. Söz konusu çeşmelerin acilen restore edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- ACUN, H. (1993), “Tokat- Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı Çeşmesi Ejder Başlı Lülesinin Bulunuşu”, Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya.
- AKSULU, I. (1994), “Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AKTÜRE, S. (1981), 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara.
- ASLANAPA, O. (2004), Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- ASARKAYA, H. (1941), Osmanlılar Zamanında Tokat, Birinci Kısım, Tokat.
- BAYKARA, T. (1987) “Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara.
- CANCA, G.E. (1999), “Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- CAHEN, C. (1979), Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (çev. Yıldız Moran), İstanbul.

- ÇİNLİOĞLU, H.T. (1950), Osmanlılar Zamanında Tokat, İkinci Kısım, Tokat.
- DEMİREL, Ö. (1990), “Sivas eşmeleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.3, Ankara.
- DEMİRİZ, Y. (1979), Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I, Erken Devir (1330-1453), İstanbul.
- Evliya Çelebi (2001), Seyahatname, C.5, (yay. hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,
- GABRİEL, A. (1934), Monuments Turcs d'Anatolie, T. II, Paris.
- GÖKBİLGİN, M.T. (1974), “Tokat”, İslam Ansiklopedisi, C.XII, 1, İstanbul.
- GÜNDOĞU, H. ve Diğerleri. (2006), Tarihi Yaşatan İl Tokat, Ankara.
- GÜNDOĞDU, H. (2004), “Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında”, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.13, Erzurum.
- KUBAN, D. (2007), Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, İstanbul.
- MERCAN, M. – ULU, M.E. (2003), Tokat Kitabeleri, Türk Hava Kurumu Bakımevi, Ankara.
- ÖNGE, Y. (1990), “Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı Tahribatı, Nedenleri ve Çareleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.34, S.1, Ankara.
- ÖNGE, Y. (1997), Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZKARCI, M. (2001), Niğde'de Türk Mimarisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- PİLEHVARİAN, N.K. (2002), “Osmanlı eşme Mimarisi”, Türkler, C.12, Ankara.
- SUNAY, S. (2003), “Tokat Şehir-içi Hanları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEÇKİN, N. (1997), “Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOURNEFORT, P. (1718), A Voyage in to the Levant, Vol.:II, London.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (1969), Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (2003), Osmanlı Tarihi, C.1, Ankara.
- UYSAL, A.O. (1987), “Tokat'taki Osmanlı Camileri”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat.